

بررسی اقدامات اثربخش حکمروایی محلی در کاهش آثار خشکسالی در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان داراب

علیرضا بستانی*

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه پیام نور تهران، ایران
ریحانه سلطانی مقدس
استادیار دانشگاه پیام نور مرکز مشهد، ایران
هوشمند عطایی
دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران
گیتی صلاحی اصفهانی
استادیار دانشگاه پیام نور مرکز ساوه، ایران

(تاریخ دریافت ۱۳۹۹/۶/۲۲ - تاریخ پذیرش ۱۳۹۹/۱۱/۱)

چکیده

کارآمدی حکمروایی محلی از عوامل اثرگذار در کاهش آثار خشکسالی در سکونتگاه‌های روستایی است. هدف این پژوهش بررسی اقدامات اثربخش حکمروایی محلی در کاهش آثار خشکسالی در سکونتگاه‌های روستایی واقع در پهنه‌های خشکسالی شهرستان داراب است. اطلاعات لازم برای تحقیق، از طریق مصاحبه نیمه‌ساختارمند با نمونه‌ای برگزیده از اعضای شوراهای اسلامی و دهیاران (n=۳۶) به دست آمد. با استفاده از فرایند کدگذاری مرسوم نظریه بنیانی، متن به دست آمده از مصاحبه‌ها تحلیل شده و یافته‌های حاصل از تحلیل ساختاری شامل کدهای باز تدوین شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که از جمله اقدامات اقتصادی مهم حکمروایی محلی در کاهش آثار خشکسالی می‌توان به تشویق روستاییان به متنوع‌سازی معیشت، کمک به معیشت خانوارهای خسارت‌دیده با معرفی به خیرین، تشویق به کشت محصولات پربازده و بازارپسند، معرفی محصولات کشاورزی با درآمد بیشتر و تشویق به احداث گلخانه اشاره کرد. همچنین اقدامات اجتماعی اثرگذار در زمینه کاهش آثار خشکسالی شامل تشویق کشاورزان به استفاده از شیوه‌های همکاری در تولید و برداشت محصولات زراعی و باغی، تشویق روستاییان به ماندگاری در روستا، کمک به افزایش آگاهی و دانش کشاورزان و معرفی تجارب سرمایه‌های اجتماعی برای مقابله با آثار خشکسالی است و در زمینه اقدامات زیست‌محیطی می‌توان به مواردی همچون معرفی شیوه‌های نوین آبیاری، جلوگیری از آلودگی منابع آب سطحی و زیرزمینی و معرفی تخریب‌کنندگان محیط زیست به مراجع قضایی اشاره کرد.

واژه‌های کلیدی: حکمروایی محلی، خشکسالی، سکونتگاه‌های روستایی، شهرستان داراب.

مقدمه

حکروایی را می‌توان در مقیاس‌های مختلف سیاسی، مدیریتی و اداری و در سطوح بین‌المللی، منطقه‌ای، ملی، محلی و سازمانی پیگیری کرد [۳۲]. حکروایی روستایی مجموعه‌ای از اقدامات است که افراد و نهادها اعم از خصوصی و دولتی از طریق آنها به مدیریت و اداره روستا می‌پردازند. حکروایی روستایی شامل نهادهای رسمی و غیررسمی و سرمایه‌های اجتماعی ساکنان روستایی است که در نهایت باید شهروندان روستایی را قادر سازد تا از منافع شهروندی بهره‌مند شوند [۷]. حکروایی روستایی از الزامات اساسی توسعه پایدار منطقه‌ای و محلی به شمار می‌رود که در بطن خود دو مفهوم توانمندسازی و مشارکت را می‌پروراند و نیز با گسترش قابلیت‌های انسانی و تبدیل سرمایه‌های انسانی به سرمایه اجتماعی، زمینه لازم را برای فرایند توسعه مشارکت‌پذیر در محیط مردم‌سالار فراهم می‌آورد و شرایط لازم را برای بهبود کیفیت زندگی برای همه شهروندان ایجاد می‌کند [۱۳]. مناطق روستایی بیشترین آسیب‌پذیری را در برابر سوانح طبیعی دارند و هر ساله شاهد وقوع سوانح زیادی در روستاهای جهان هستیم [۱۴]. مناطق روستایی به دلیل آسیب‌پذیری و شکنندگی اقتصاد روستایی، نبود زیرساخت‌های فیزیکی و اجتماعی مناسب، فرسودگی شدید کالبدی و نداشتن دسترسی مناسب به راه‌های ارتباطی، فقر و محرومیت، استفاده از سازه‌های نامناسب و مصالح کم‌دوام، مهاجرت و کاهش شدید جمعیت روستایی، استحکام نامناسب خانه‌های روستایی، رعایت نکردن اسلوب و استانداردهای فنی ساخت‌وساز در این مناطق و ... با خسارات زیاد ناشی از مخاطرات طبیعی مواجه‌اند [۱۹]. واقعیت آن است که سوانح طبیعی تهدیدی در حال رشد با رفاه و توسعه جوامع روستایی‌اند و آسیب‌های ناشی از سوانح طبیعی هم از دیدگاه تکرار و هم از لحاظ شدت خساراتی که به بار می‌آورند، سبب آسیب‌پذیری جوامع روستایی می‌شوند [۱۰]. در بین مخاطرات طبیعی، خشکسالی از مهم‌ترین و قدیمی‌ترین بلایای طبیعی است که خسارات جبران‌ناپذیری به بخش کشاورزی و منابع آب وارد می‌سازد [۹،۳۱] و خسارات و آسیب‌پذیری این پدیده در سکونتگاه‌ها شامل آسیب‌های اجتماعی-اقتصادی و زیست‌محیطی است [۲۶]. این پدیده از ویژگی‌های اصلی و تکرارشونده اقلیم‌های متفاوت به شمار می‌آید و آثار آن فقط به نواحی خشک و نیمه‌خشک محدود نمی‌شود، بلکه خشکسالی هم در نواحی خشک و هم در نواحی مرطوب به وقوع می‌پیوندد و سبب کمبود منابع آب می‌شود [۱۲]. خشکسالی به‌تنهایی بحران نیست، بلکه بحرانی بودن آن به تأثیراتش بر مردم محلی و محیط بستگی دارد. بنابراین کلید فهم خشکسالی درک ابعاد اجتماعی و طبیعی آن است [۲۸]. آسیب‌پذیری ناشی از خشکسالی،

تابعی از ماهیت، اندازه و میزان خشکسالی برای سیستمی که در معرض آن قرار می‌گیرد و حساسیت و ظرفیت انطباق بر آن است [۳۰]. با توجه به آسیب‌پذیری نسبی بیشتر سکونتگاه‌های روستایی، یکی از مهم‌ترین چالش‌های توسعه روستایی، کم‌توجهی به نقش حکمروایی محلی در راستای کاستن از تأثیرات ناگوار مخاطرات است. به عبارت دیگر، توجه به حکمروایی محلی اهمیت زیادی در بهبود روند برنامه‌ریزی برای توسعه روستایی با هدف کاستن از تأثیر سوانح طبیعی، برنامه‌ریزی قبل از سانحه و به کارگیری آن در هنگام رخداد و بعد از آن دارد [۱۸]. در این راستا، توانمندسازی روستاییان با محوریت حکمروایی محلی، تأثیرات ژرفی در آماده کردن روستاییان و ایمن‌سازی روستاها در برابر حوادث و بلایای طبیعی خواهد داشت [۲۱]. زیرا در مناطق روستایی حکمروایی محلی نزدیک‌ترین سطح مدیریتی به روستاییان است که می‌تواند اهمیت اساسی و محوری در کاهش آسیب‌های ناشی از خطرهای طبیعی داشته باشد [۱۱]. به طوری که نهادهای متولی مدیریت محلی روستاها نظیر دهیاری‌ها و شوراهای اسلامی در کاهش اثرها و آسیب‌پذیری در برابر خشکسالی نیز تأثیر مهمی در تحقق اهداف توسعه پایدار روستاها دارند [۲۰]. این امر به واسطه عملکرد و کارایی دهیاری‌ها و شوراهای اسلامی در فرایند مدیریت توسعه روستایی در چهار بعد اجتماعی، اقتصادی، محیطی و کالبدی اهمیتی مضاعف می‌یابد [۱۶]؛ زیرا روستاها به‌منزله مکان‌هایی خاص با شیوه زندگی متفاوت نسبت به شهرها، نیازمند الگوی مدیریتی مجزا و منطبق بر شرایط اقتصادی، اجتماعی و بوم‌شناختی خود در حوزه مدیریت خشکسالی‌ها هستند، از این‌رو اعمال راهبردهای سازگاری با خشکسالی، با جلب مشارکت و همکاری شوراهای اسلامی روستاها و دهیاری‌ها بستر سازش و تطابق روستاییان با این بلای طبیعی را هموارتر می‌کند [۸]؛ بنابراین، کارآمدی مدیریت محلی روستایی در زمینه نحوه تأثیرگذاری و اتخاذ رویه‌ها، سیاست‌ها و خط مشی‌ها و نقش آن در شتاب‌بخشی به فرایند حکمروایی روستایی یکی از عوامل مؤثر در کاهش آسیب‌های سکونتگاه‌های روستایی است [۶]. بنابراین با توجه به مباحث مطرح‌شده در زمینه بحث مدیریت محلی و حکمروایی مطلوب در راستای کاهش آسیب‌های وارد به مناطق روستایی به‌واسطه اثربخش کردن برنامه‌های توسعه‌ای و برقراری نوعی مدیریت سازمان‌یافته و با کارکرد مؤثر از طریق برقراری شاخص‌های حکمروایی خوب، هدف این پژوهش بررسی اقدامات اثربخش حکمروایی محلی در کاهش آثار خشکسالی در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان داراب واقع در استان فارس است، چراکه به‌واسطه توجه ضعیف به نقش حکمروایی محلی و حکمروایی مطلوب و در نظر نگرفتن نقش جوامع و نهادهای محلی در کاهش آسیب‌پذیری سکونتگاه‌های روستایی در ابعاد مختلف توسعه‌ای با چالش جدی روبه‌رو خواهیم شد.

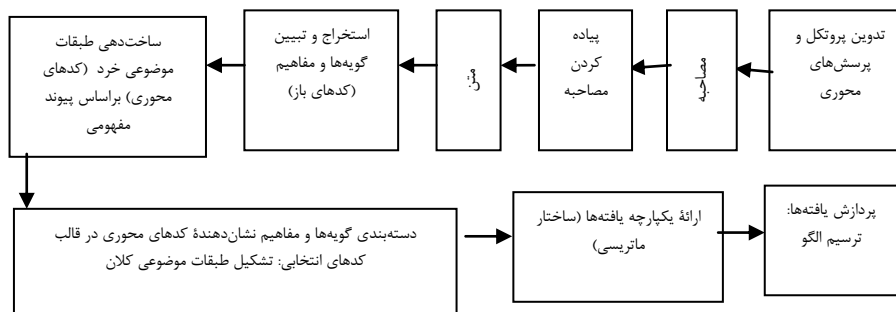
روش تحقیق

این پژوهش از منظر پارادایم تحقیق جزو تحقیقات کیفی محسوب می‌شود و با هدف اکتشافی (اقدامات حکمروایی محلی در کاهش آثار خشکسالی) انجام گرفته است. در این پژوهش، ابتدا برای تعیین پهنه‌های خشکسالی شهرستان داراب، آمار بارندگی ده ایستگاه باران‌سنجی طی دوره زمانی پانزده‌ساله با استفاده از شاخص SPI بررسی شد و پس از مشخص شدن خشکسالی یا ترسالی در هر ایستگاه، با استفاده از نرم‌افزار Arc Gis ۱۰/۲ پهنه‌بندی محدوده‌های خشکسالی با روش درون‌یابی IDW انجام گرفت (شکل ۳). براساس شاخص SPI از مجموع دوازده دهستان شهرستان داراب، دو دهستان در محدوده خشکسالی متوسط و پنج دهستان در محدوده خشکسالی ملایم قرار دارند. در ادامه با استفاده از روش نظریه بنیانی و شیوه مصاحبه کیفی و نیمه‌ساختارمند^۱ برای گردآوری اطلاعات و داده‌ها از پهنه‌های واقع در محدوده‌های خشکسالی استفاده شد. مشارکت‌کنندگان در پژوهش، اعضای شوراهای اسلامی و دهیاران در ۳۶ روستای واقع در پهنه‌های خشکسالی شهرستان داراب بودند. در مصاحبه‌ها از روش نمونه‌گیری هدفمند و ترکیبی موارد نوعی و بارز^۲ (مصاحبه با افراد باتجربه، شناخته‌شده و توانمند و دارای آمادگی ارائه اطلاعات لازم) و گلوله‌برفی^۳ (مصاحبه با افراد معرفی شده از سوی سایر نمونه‌ها)، بهره گرفته شد. اندازه نمونه و فرایند گردآوری اطلاعات تا سطح اشباع نظری^۴ یا آستانه سودمندی اطلاعات قابل دسترس^۵ ادامه یافت. بر این اساس با ۳۶ نمونه مصاحبه (n=۳۶) شد.

برای رسیدن به روایی و پایایی لازم، علاوه بر گزینش هدفمند نمونه‌ها، برای مصاحبه‌گری و روشمند کردن مراحل مختلف کار پس از تدوین چارچوب کلی مصاحبه و گزینش نمونه‌ها، ابتدا هدف پژوهش با آنها در میان گذاشته شد و سؤال‌ها یا محورهای مورد نظر برای مصاحبه در اختیار آنها قرار گرفت. در طی مصاحبه نیز تلاش شد با طرح مفاهیم، مضامین و مصادیق مرتبط با پرسش‌های محوری به مثابه نقاط عطف گفت‌وگو^۶، زمینه برای هدایت جریان گفت‌وگو به مسیر مورد نظر فراهم شود تا از ورود پاسخ‌ها به حوزه فنی و تخصصی و مسائل روزمره و اطلاعات سطحی مصاحبه‌شوندگان پرهیز شده و با هدایت روند اندیشه‌ورزی، ژرفبخشی و جمع‌بندی دیدگاه‌های آنها، به شکل‌گیری نوعی درک مشترک کلیت‌مدار^۷ حول محورهای مورد

1. Semi-structured deep interview
2. Typical cases
3. Snow balling
4. Theoretical saturation
5. usefulness threshold of available information
6. Turning points of dialogue
7. comprehensive common understanding

بحث کمک شود. از دیگر تدابیر می‌توان به شفاف و آشکار کردن^۱ پرسش‌های مطرح‌شده، مصاحبه در شرایط مورد نظر پاسخگویان، بازنگری اولیه و بازتکرار مصاحبه در موارد معین، تنوع‌بخشی به پرسش‌های مطرح‌شده (از طریق شکستن پرسش‌های محوری)، تنوع در روش‌های پیشبرد مصاحبه و نمونه‌های برگزیده (چندجانبه‌گرایی^۲)، اشاره کرد. پس از تدوین و وصول آمادگی مصاحبه‌شونده‌ها طبق برنامه زمان‌بندی شده، از طریق گفت‌وگو حول پرسش‌های محوری (به‌جای پرسش و پاسخ)، ثبت شنیداری و نوشتاری مصاحبه‌ها و سپس پیاده‌سازی متن گفت‌وگوهای صورت گرفته حول سؤال‌های محوری در قالب فرم‌های تدارک‌دیده‌شده اقدام شد. پس از گردآوری فرم‌های تکمیل‌شده و پیاده‌سازی متن شنیداری مصاحبه‌ها، به پالایش، بازخوانی، دسته‌بندی و ارائه یافته‌ها اقدام شد. در این تحقیق، تحلیل و ارائه یافته‌های حاصل از مصاحبه‌گری بر ترکیب رویه کدگذاری طبقه‌بندی‌شده موضوعی و نیز روند کدگذاری رایج در نظریه پردازی زمینه‌زا (تئوری بنیانی) مشتمل بر فرایند سه‌مرحله‌ای کدگذاری باز، محوری و انتخابی^۳ و در نتیجه، تلفیق مضامین و مفاهیم حاصل استوار بوده است. این مراحل همواره با هم پیوند داشته و همپوشانی دارند و به ترتیب نسبت به متن، حالتی انتزاعی‌تر و تفسیری‌تر به خود می‌گیرند (شکل ۱).

شکل ۱. سیر روش‌شناختی تحلیل اطلاعات و داده‌ها

کدگذاری داده‌ها

در جریان کدگذاری در این تحقیق، برخی از کدها یا به‌واقع مضامین و مفاهیم به‌طور مستقیم از

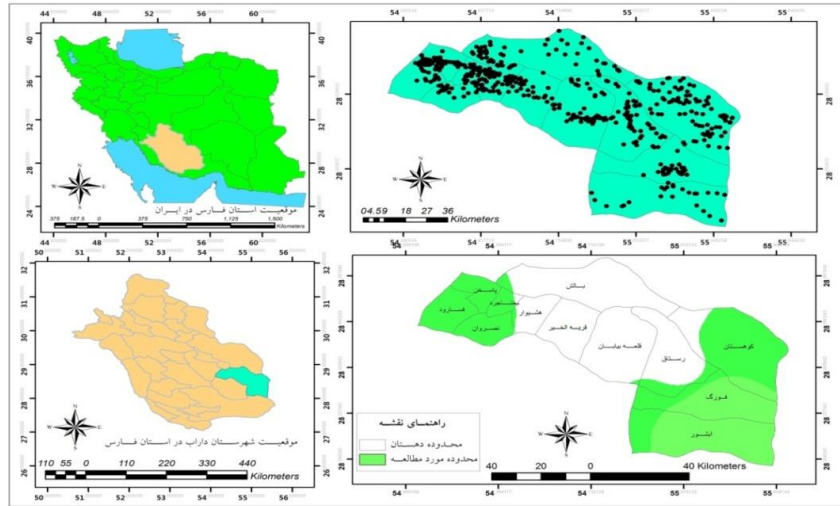
1. Crystallization
2. Triangulation
3. Open Coding, Axial Coding and Selective Coding

متن مصاحبه‌ها و گفته‌های مصاحبه‌شوندگان برگرفته شده است (کدهای بروز یابنده^۱) و برخی دیگر به صورت محقق ساخته با عنایت به مفاهیم و مضامین برگرفته از مرور مبانی نظری و ادبیات رایج حوزه حکمروایی محلی و شواهد تجربی به دست آمده است (کدهای پیش ساخته یا کدهای محقق ساخته) و به منظور بازنمایی دیدگاه‌های پاسخگویان در قالب مفاهیم رایج مطرح شده‌اند.

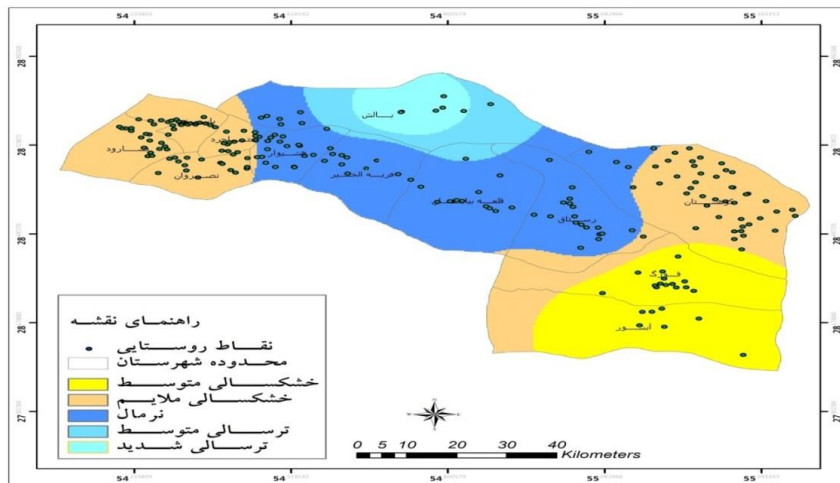
پس از آنکه کدهای باز از طریق تحلیل محتوای کیفی به طور مستقیم از گفته‌های مصاحبه‌شوندگان برگرفته شد، در مرحله بعد یعنی در طی کدگذاری محوری به گزینش مضامین و مفاهیم محوری و شاخص از بین کدهای باز اقدام شد. در این بین تلاش شد تا از بین کدهای باز، آن کدهایی انتخاب شوند که برای بازنمایی و پوشاندن دیگر کدها و شکل‌گیری مقوله‌ها قابلیت دارند. در واقع اگر کدهای باز به مثابه مفاهیم و مضامین خرد در نظر گرفته شوند، کدهای محوری (۴۱ کد) نقش سازه‌ها یا مفاهیم کلی را دارند. سرانجام با مرور و دسته‌بندی مفهومی کدهای محوری، محوری و انتخابی (سه طبقه کلان) طبقات مفهومی کلان و کدهای انتخابی شکل گرفت. این کدها نقش مؤلفه‌ها را در ترسیم الگوی نشان‌دهنده وضعیت حکمروایی محلی را در مناطق روستایی دارند.

شهرستان داراب در ۵۴ درجه و ۳۳ دقیقه تا ۵۵ درجه و ۲۷ دقیقه طول شرقی و ۲۸ درجه و ۱ دقیقه تا ۲۸ درجه و ۵۷ دقیقه عرض شمالی در جنوب شرقی استان فارس قرار گرفته است. این شهرستان از شمال به نی‌ریز، از جنوب به زرین‌دشت، از شرق به حاجی‌آباد هرمزگان و از غرب به شهرستان‌های فسا و جهرم محدود می‌شود. جمعیت این شهرستان در حدود ۲۰۱۴۸۹ نفر و وسعت آن ۶۶۵۱ کیلومتر مربع است [۱۷]. محدوده تحقیق شامل هفت دهستان واقع در محدوده‌های غرب، شرق و جنوب شرقی شهرستان داراب است که خشکسالی در آنها حادث شده است. شایان ذکر است که مساحت دهستان‌های تحت بررسی، ۶۲/۶ درصد از مساحت شهرستان داراب است (شکل ۲).

در شکل ۳ به پهنه‌بندی محدوده‌های خشکسالی شهرستان داراب براساس شاخص استاندارد بارش SPI پرداخته شده است. نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد که در طی دوره زمانی پانزده ساله، هفت دهستان از مجموع دوازده دهستان شهرستان داراب در محدوده‌های خشکسالی ملایم و متوسط قرار دارند.

شکل ۲. موقعیت منطقه تحقیق

شکل ۳. پهنه‌بندی خطر خشکسالی در شهرستان داراب با استفاده از شاخص spi

بحث

اقدامات اقتصادی حکمروایی محلی در کاهش آثار خشکسالی

برپایه یافته‌های ارائه‌شده در جدول ۱، اقدامات اقتصادی حکمروایی محلی در کاهش آثار خشکسالی در مناطق روستایی شامل ۱۹ کد بارگذاری شده به چهار طبقه موضوعی خرد

(کدهای محوری) است که عبارت‌اند از: درآمد، فراهم‌سازی زمینه اشتغال، شیوه‌های نوین کشاورزی و فرآوری محصولات کشاورزی در روستا. براساس بررسی‌های صورت‌گرفته، بیشتر پاسخگویان در زمینه‌های تشویق روستاییان به متنوع‌سازی معیشت، کمک به معیشت خانوارهای خسارت‌دیده با معرفی به خیرین، تشویق به کشت محصولات پربازده و بازارپسند، معرفی محصولات کشاورزی با درآمد بیشتر و تشویق به احداث گلخانه در کاهش آثار اقتصادی خشکسالی نقش داشته‌اند. ضمن اینکه در تشویق روستاییان به پرورش حیوانات اهلی بومی مانند مرغ و بز بومی، برگزاری دوره‌های آموزش مشاغل جایگزین کشاورزی و ایجاد کارگاه‌های فرآوری محصولات کشاورزی اقدامات کمتری صورت گرفته است.

جدول ۱. ساختار ماتریسی یکپارچه تحلیل داده‌ها و اطلاعات طبقه کلان اقدامات اقتصادی

ردیف	کد	فراوانی	درصد	طبقه موضوعی خرد (کدهای محوری)	طبقه موضوعی کلان (کدهای انتخابی / گزاره‌ها)
۱	تشویق روستاییان به متنوع‌سازی معیشت	۳۲	۸۸/۲	درآمد	
۲	معرفی زمینه‌های اشتغال جایگزین کشاورزی	۲۶	۷۲/۲		
۳	معرفی محصولات کشاورزی با درآمد بیشتر	۳۰	۸۳/۳		
۴	معرفی منابع اعتباری دولتی به روستاییان	۲۷	۷۵		
۵	کمک به معیشت خانوارهای خسارت‌دیده با معرفی به خیرین	۳۱	۸۶/۱		
۶	معرفی محصولات مختلف روستا به بازارهای داخلی و خارجی	۲۳	۶۳/۹		
۷	برگزاری دوره آموزش پرورش زنبور عسل	۱۷	۴۷/۲	فراهم‌سازی زمینه اشتغال	اقدامات اقتصادی
۸	ایجاد کارگاه‌های آموزش صنایع دستی	۱۹	۵۲/۸		
۹	برگزاری دوره‌های آموزش مشاغل جایگزین کشاورزی	۱۶	۴۴/۴		
۱۰	معرفی مشاغل صنعتی و خدماتی در استان‌های همجوار به روستاییان	۲۴	۶۶/۷		
۱۱	آموزش شیوه‌های نوین کاشت در کشاورزی	۲۵	۶۹/۴		
۱۲	معرفی تجارب موفق در زمینه کشاورزی	۲۶	۷۲/۲		
۱۳	تشویق به احداث گلخانه	۲۹	۸۰/۶		
۱۴	آموزش شیوه‌های نوین آبیاری	۲۸	۷۷/۸		
۱۵	تشویق به کشت محصولات پربازده و بازارپسند	۳۱	۸۶/۱		
۱۶	آموزش بسته‌بندی محصولات کشاورزی	۱۹	۵۲/۸		
۱۷	تشویق به پرورش مرغ بومی	۱۵	۴۱/۷	فرآوری محصولات کشاورزی	
۱۸	تشویق به پرورش بز بومی	۱۸	۵۰		
۱۹	ایجاد کارگاه‌های فرآوری محصولات کشاورزی	۱۶	۴۴/۴		

اقدامات اجتماعی حکمروایی محلی در کاهش آثار خشکسالی

بر پایه یافته‌های ارائه‌شده در جدول ۲، اقدامات اجتماعی حکمروایی محلی در کاهش آثار خشکسالی در مناطق روستایی، دوازده کد بارگذاری شده را در بر می‌گیرد که این کدها به چهار طبقه موضوعی خرد یا کد محوری شامل توانمندسازی اجتماعی، همیاری و همکاری بین روستاییان، مهاجرت و آگاهی‌بخشی در روستا تقسیم می‌شوند. نتایج بررسی‌ها در زمینه اقدامات اجتماعی نشان می‌دهد که کدهای تشویق کشاورزان به استفاده از شیوه‌های همکاری در تولید برداشت محصولات زراعی و باغی، تشویق روستاییان به ماندگاری در روستا، کمک به افزایش آگاهی و دانش کشاورزان و معرفی تجارب سرمایه‌های اجتماعی برای مقابله با آثار خشکسالی بیشترین اثر را در کاهش آثار اجتماعی داشته‌اند، اما در زمینه‌های قرار دادن دانش بومی در اختیار روستاییان برای مقابله با خشکسالی، برگزاری دوره‌های آموزشی مقابله با خشکسالی و آموزش تجارب موفق در کاهش آثار خشکسالی اقدامات کمتری صورت گرفته است.

جدول ۲. ساختار ماتریسی یکپارچه تحلیل داده‌ها و اطلاعات طبقه کلان اقدامات اجتماعی

ردیف	کد	فراوانی	درصد	طبقه موضوعی خرد (کدهای محوری)	طبقه موضوعی کلان (کدهای انتخابی/ گزاره‌ها)
۱	شناسایی توانایی روستاییان	۲۴	۶۶/۷		
۲	معرفی افراد توانمند برای کمک به دیگر روستاییان	۲۵	۶۹/۴	توانمندسازی اجتماعی	
۳	توانمندسازی اجتماعی افراد آسیب‌دیده از خشکسالی	۲۲	۶۱/۱		
۴	ایجاد روحیه تعاون و همیاری در بین روستاییان	۲۵	۶۹/۴		
۵	تشویق کشاورزان به استفاده از شیوه‌های همکاری در تولید و برداشت محصولات زراعی و باغی	۲۹	۸۰/۶	همیاری و همکاری بین روستاییان	
۶	معرفی تجارب سرمایه‌های اجتماعی برای مقابله با آثار خشکسالی	۲۶	۷۲/۲		اقدامات اجتماعی
۷	تشویق روستاییان به مهاجرت معکوس از شهر به روستا	۲۳	۶۹/۹	مهاجرت	
۸	تشویق روستاییان به ماندگاری در روستا	۲۷	۷۵		
۹	کمک به افزایش آگاهی و دانش کشاورزان	۲۶	۷۲/۲		
۱۰	آموزش تجارب موفق در کاهش آثار خشکسالی	۲۱	۵۸/۳		
۱۱	قرار دادن دانش بومی در اختیار روستاییان برای مقابله با خشکسالی	۱۷	۴۷/۲	آگاهی‌بخشی	
۱۲	برگزاری دوره‌های آموزشی مقابله با خشکسالی	۱۳	۳۶/۱		

بر پایه یافته‌های جدول ۳، اقدامات زیست‌محیطی حکمروایی محلی در کاهش آثار خشکسالی در مناطق روستایی شامل ۱۰ کد بارگذاری شده به دو طبقه موضوعی خرد یا کد محوری است که

عبارت‌اند از: جلوگیری از هدررفت آب و حفظ خاک و پوشش گیاهی در روستا. براساس بررسی‌های صورت گرفته بیشتر اقدامات زیست‌محیطی صورت گرفته شامل معرفی شیوه‌های نوین آبیاری، جلوگیری از آلودگی منابع آب سطحی و زیرزمینی و معرفی افراد مخرب محیط زیست به مراجع قضایی است؛ ضمن اینکه در زمینه‌های تشویق به حفظ مراتع، معرفی اقلام کم‌آب زراعی و باغی و تجمیع منابع آب برای آبیاری اقدامات کمتری صورت گرفته است.

جدول ۳. ساختار ماتریسی یکپارچه تحلیل داده‌ها و اطلاعات طبقه کلان اقدامات زیست‌محیطی

ردیف	کد	فراوانی	درصد	طبقه موضوعی خرد (کدهای محوری)	طبقه موضوعی کلان (کدهای انتخابی / گزاره‌ها)
۱	تشویق به یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی	۲۳	۶۳/۹		
۲	تجمیع منابع آب برای آبیاری	۱۹	۵۲/۸		
۳	جلوگیری از آلودگی منابع آب سطحی و زیرزمینی	۲۹	۸۰/۶	جلوگیری از هدررفت و حفظ منابع آب	
۴	معرفی شیوه‌های نوین آبیاری	۳۱	۸۶/۱		
۵	تشویق حذف اقلام کشاورزی دارای مصرف زیاد آب	۲۷	۷۵		اقدامات زیست‌محیطی
۶	معرفی اقلام کم‌آب زراعی و باغی	۱۸	۵۰		
۷	تشویق حفظ مراتع	۱۵	۴۱/۷		
۸	معرفی تخریب‌کنندگان محیط زیست به مراجع قضایی	۲۸	۷۷/۸	حفظ خاک و پوشش گیاهی	
۹	جلوگیری از تخریب منابع طبیعی	۲۱	۵۸/۳		
۱۰	جلوگیری از خاک‌برداری بدون مجوز از زمین‌ها و بستر رودخانه‌ها	۲۶	۷۲/۲		

نتیجه‌گیری

به‌منظور الگوسازی مفهومی یافته‌ها، برای استخراج مفاهیم محوری از بطن ساختار یکپارچه یافته‌ها (طبقات موضوعی کلان در جدول‌های ۱ تا ۳) و ساخت‌دهی مفاهیم در قالب خوشه‌های مفهومی (طبقات موضوعی خرد) برای بازنمایی و تبیین دیگر یافته‌ها اقدام شد. هر یک از این مفاهیم ماهیت و توانایی بازنمایی یا نمایندگی و پوشش دسته‌ای از مفاهیم خرد دارای پیوند و مضمون مشترک یا همان طبقات موضوعی خرد برخوردارند. پس از این مرحله، بین مفاهیم حاصل از پژوهش بر مبنای قرابت نظری / مفهومی برآمده از مرور پیشینه موضوع و پیوندهای تصریح‌شده از سوی پاسخگویان در متن مصاحبه و استنباط مبتنی بر درک حاصل شده در جریان تحقیق ارتباط برقرار شد (شکل ۴).

بررسی پهنه‌های خشکسالی در محدوده شهرستان نشان می‌دهد که ۴۱/۴ درصد از محدوده شهرستان در پهنه خشکسالی ملایم و ۲۱/۲ درصد در پهنه خشکسالی متوسط قرار دارد. محدوده خشکسالی متوسط در جنوب شرقی شهرستان یعنی دهستان‌های فورگ و آبشور که ارتفاعی کمتر از بقیه نقاط شهرستان دارند جای دارد و محدوده‌های خشکسالی ملایم در دو قسمت شرق و غرب شهرستان واقع شده‌اند. بررسی‌ها نشان می‌دهد که حکمروایی محلی در محدوده خشکسالی متوسط یعنی دهستان‌های فورگ و آبشور عملکرد بهتری در کاهش آثار خشکسالی داشته‌اند. همچنین در روستاهای پرجمعیت‌تر و با تعداد شوراهای بیشتر و دهیاران تمام‌وقت، اقدامات بیشتری برای کاهش آثار خشکسالی صورت گرفته است.

به منظور بررسی اقدامات اثربخش حکمروایی محلی در کاهش آثار خشکسالی کدهای محوری در سه الگوی اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی انجام گرفت. همان طور که در شکل ۴ مشاهده می شود، حکمروایی محلی در مناطق روستایی از همگرایی و هم افزایی مهمی در محورهای سه گانه برخوردارند، هر چند که هنوز با شرایط مطلوب فاصله دارند. از جمله اقدامات اقتصادی مهم حکمروایی محلی در کاهش آثار خشکسالی می توان به تشویق روستاییان به متنوع سازی معیشت (۸۸/۲ درصد)، کمک به معیشت خانوارهای خسارت دیده با معرفی به خیرین (۸۶/۱ درصد)، تشویق به کشت محصولات پربازده و بازارپسند (۸۶/۱ درصد)، معرفی محصولات کشاورزی با درآمد بیشتر (۸۳/۳ درصد) و تشویق به احداث گلخانه (۸۰/۶) اشاره کرد. همچنین اقدامات اجتماعی اثرگذار در زمینه کاهش آثار خشکسالی شامل تشویق کشاورزان به استفاده از شیوه های همکاری در تولید و برداشت محصولات زراعی و باغی (۸۰/۶ درصد)، تشویق روستاییان به ماندن در روستا (۷۵ درصد)، کمک به افزایش آگاهی و دانش کشاورزان (۷۲/۲ درصد) و معرفی تجارب سرمایه های اجتماعی برای مقابله با آثار خشکسالی (۷۲/۲ درصد) است و در زمینه اقدامات زیست محیطی می توان به مواردی همچون معرفی شیوه های نوین آبیاری (۸۶/۱ درصد)، جلوگیری از آلودگی منابع آب سطحی و زیرزمینی (۸۰/۶ درصد) و معرفی افراد مخرب محیط زیست به مراجع قضایی (۷۷/۸ درصد) اشاره کرد.

با توجه به یافته های پژوهش می توان اظهار داشت که حکمروایی روستایی (شورا، دهیار) می تواند با اقداماتی نظیر مشارکت، پاسخگویی، شفافیت، مسئولیت پذیری، عدالت محوری، اجتماع محوری و اثربخشی شرایط لازم برای توانمندسازی روستاییان در برابر خطرهای بحران های محیطی را فراهم کند و از خسارات این نواحی در مواقع بروز بحران های طبیعی از جمله خشکسالی بکاهد و به توسعه روستاها در ابعاد مختلف یاری رساند. حکمروایی محلی به دنبال مشارکت حداکثری مردم روستا و گسترش شکل ها و نهادهای مردمی در یک نظام شبکه ای - خوشه ای است که برونداد آن پایداری همه جانبه نواحی روستایی است. در چنین نظامی، مشارکت، اجماع (توافق جمعی)، تشریک مساعی، توانمندسازی و ظرفیت سازی، از عناصر کانونی به شمار می رود تا جامعه روستایی را با توجه به تحولات جهانی و داخلی همپای سایر شهروندان برای دستیابی به حق توسعه یافتگی رهنمون سازد. در این زمینه موسوی معتقد است که نهادهای متولی مدیریت محلی روستاها نظیر دهیاری ها در کاهش آثار و آسیب پذیری در برابر خشکسالی، اهمیت زیادی در تحقق اهداف توسعه پایدار روستاها دارند [۲۱]. همچنین قدس قرجه (۱۳۹۱) بیان کرد که توانمندسازی روستاییان با محوریت دهیاران می تواند تأثیرات ژرفی در آماده کردن روستاییان و ایمن سازی روستاها در برابر حوادث و بلایای طبیعی داشته باشد [۱۸].

منابع

- [۱]. بستانی، علیرضا؛ جوانی، خدیجه؛ و عامری سیاهویی، صفورا (۱۳۹۲). «بررسی اثرات خشکسالی بر بخش کشاورزی (مطالعه موردی: شهرستان داراب - استان فارس)». دومین کنفرانس بین‌المللی مخاطرات محیطی، تهران، دانشگاه خوارزمی.
- [۲]. بستانی، علیرضا؛ نجف‌پور، بهرام؛ و جوانی، خدیجه (۱۳۹۵). «بررسی اثرات خشکسالی در ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی با تأکید بر بخش کشاورزی (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان داراب - استان فارس)»، *برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، دوره ۶، شماره ۲۱، ص ۱۶۶-۱۵۵.
- [۳]. پورطاهری، مهدی؛ رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ و کاظمی، نسرین (۱۳۹۵). «سطح و درجه آسیب‌پذیری ناشی از خشکسالی در مناطق روستایی (از دیدگاه کشاورزان)»، *پژوهش‌های جغرافیایی انسانی*، دوره ۴۸، شماره ۱، ص ۳۱-۱۹.
- [۴]. خداداد، علی؛ و زابلی، زهرا (۱۳۹۲). «نقش نهادهای روستایی شوراها و دهیاری‌ها در مدیریت بحران روستاها»، *ششمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران* پدافند غیرعامل، مشهد، انجمن ژئوپلیتیک ایران، دانشگاه فردوسی مشهد.
- [۵]. رحمانی فضلی، عبدالرضا؛ صادقی، مظفر؛ و علیپوریان، جهانبخش (۱۳۹۳). «بنیان‌های نظری حکمروایی خوب در فرایند مدیریت روستایی نوین»، *مدیریت شهری*، شماره ۳۷، ص ۴۳-۵۴.
- [۶]. سجاسی قیداری، حمدالله؛ اسفرم، یعقوب؛ و رهبری، مهناز (۱۳۹۶). «تحلیل نقش مدیریت محلی در کاهش آسیب‌پذیری کالبدی با رویکرد حکمروایی خوب (مطالعه موردی: دهستان بهمئی سرحدی غربی)»، *راهبردهای توسعه روستایی*، دوره ۴، شماره ۳، ص ۴۰۵-۴۲۶.
- [۷]. سجاسی قیداری، حمداله؛ و حاجیان، نرگس (۱۳۹۷). «ارزیابی مدیریت محلی در مناطق روستایی با شاخص‌های حکمروایی مطلوب نمونه موردی: روستاهای توابع شهرستان چناران»، *آمایش جغرافیایی فضا*، فصلنامه علمی پژوهشی دانشگاه گلستان، دوره ۸، شماره ۲۰، ص ۱۹۱-۲۰۸.
- [۸]. سلیمانی، عادل؛ افراخته، حسن؛ عزیزپور، فرهاد؛ و طهماسبی، اصغر (۱۳۹۵). «تحلیل فضایی ظرفیت‌های سازگاری سکونتگاه‌های روستایی شهرستان روانسر در مواجهه با خشکسالی»، *تحلیل فضایی مخاطرات محیطی*، دوره سوم، شماره ۲.

- [۹]. سواری، مسلم؛ شعبانعلی قمی، حسین؛ ایروانی، هوشنگ؛ و اسدی، علی (۱۳۹۸). «مدلسازی اثرات خشکسالی بر معیشت پایدار کشاورزان کوچک‌مقیاس در سکونتگاه‌های روستایی استان کردستان»، *تحلیل فضایی مخاطرات محیطی*، دوره ششم، شماره ۲، ص ۱۱۱-۱۲۸.
- [۱۰]. شفیعی ثابت، ناصر؛ دوستی، بهزاد؛ و قربانی، محبوبه (۱۳۹۵). «ارزیابی میزان آسیب‌پذیری سکونتگاه‌های روستایی از پدیده خشکسالی با استفاده از مدل تصمیم‌گیری چندشاخصه کوپراس، مطالعه موردی شهرستان دلفان»، *جغرافیای طبیعی*، دوره ۹، شماره ۳۱.
- [۱۱]. صادقلو، طاهره؛ سجاسی قیداری، حمدالله؛ و رئیسی، اسلام (۱۳۹۳). «سنجش سطح دانش مدیریت بحران مدیران محلی روستایی با تأکید بر زلزله مطالعه موردی: دهستان گشت، شهرستان سراوان»، *پژوهش‌های روستایی*، دوره ۵، شماره ۳، ص ۵۶۴-۵۴۱.
- [۱۲]. صالح‌پور، شمسی؛ عزیزی، اصغر؛ کریمی، خدیجه؛ و قاسمیان، زری (۱۳۹۷). «نقش مدیریت ریسک در کاهش آسیب‌پذیری اقتصادی - اجتماعی سکونتگاه‌های روستایی با تأکید بر خشکسالی، مورد مطالعه: شهرستان نقده»، *جغرافیای سرزمین*، دوره ۱۵، شماره ۵۸، ص ۸۱-۶۷.
- [۱۳]. طالشی، مصطفی؛ دربان آستانه، علیرضا؛ و موسوی، سیدعارف (۱۳۹۶). «تبیین الگوی فضایی حکمروایی خوب روستایی پیرامون کلانشهر کرج»، *پژوهش‌های جغرافیای برنامه‌ریزی شهری*، دوره ۵، شماره ۵، ص ۵۷۵-۵۵۵.
- [۱۴]. ظاهری، محمد؛ آقایاری هیر، محسن؛ و ذاکری میاب، کلثوم (۱۳۹۴). «ارزیابی آسیب‌پذیری نواحی روستایی از خطر زلزله، مطالعه موردی بخش مرکزی شهرستان مرند»، *پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی*، دوره ۴، شماره ۹، ص ۹۷-۱۱۱.
- [۱۵]. عظیمی آملی، جلال؛ و رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا (۱۳۹۳). *حکمروایی روستایی مدیریت توسعه پایدار تهران*، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.
- [۱۶]. فراهانی، حسین؛ و آیین مقدم، فاطمه (۱۳۹۱). «ارزیابی عملکرد و کارایی دهیاری‌ها و شوراهای اسلامی در فرایند مدیریت توسعه روستایی (مطالعه موردی: دهستان سررود جنوبی شهرستان بویراحمد)»، *چشم‌انداز جغرافیایی*، دوره ۷، شماره ۱۸، ص ۱۱۸-۱۲۷.
- [۱۷]. فرمانداری شهرستان داراب (۱۳۹۹).

- [۱۸]. قدس قرجه، ادريس (۱۳۹۱). کاهش ریسک سانحه طبیعی سیل در مناطق روستایی با تأکید بر ظرفیت‌های محلی؛ مطالعه موردی: شهرستان کلاله، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، استاد راهنما جمشید عینالی، دانشگاه زنجان.
- [۱۹]. محمدخانی، مظفر؛ و سلمانیان، مریم (۱۳۸۹) «نقش برنامه‌ریزی روستایی و مدیریت بحران در کاهش مخاطرات طبیعی»، مجموعه مقالات چهارمین کنگره بین‌المللی جغرافیدانان جهان اسلام، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان.
- [۲۰]. مرادی، خدیجه؛ و آگهی، حسین (۱۳۹۳). «واکاری چالش‌های مدیریت روستایی با رویکرد کیفی تئوری بنیادی»، *جغرافیا و توسعه*، دوره ۱۲، شماره ۳۴، ص ۱۸۱-۱۶۷.
- [۲۱]. موسوی، سیروس (۱۳۹۰). «قابلیت‌های دهیاری در مدیریت بحران در روستاها»، *دهیاری‌ها*، شماره ۳۶، ص ۳-۶.
- [۲۲]. نامدار، محبوبه؛ و بوذرجمهری، خدیجه (۱۳۹۵). «تحلیل ابعاد اقتصادی - اجتماعی و زیست‌محیطی بحران خشکسالی و آثار آن بر خانوارهای روستایی، مطالعه موردی روستاهای شهرستان زرین‌دشت»، *روستا و توسعه*، دوره ۱۹، شماره ۳، ص ۱۸۳-۱۶۱.
- [23]. Anthony, S. (2013). "Drought and water policy in Australia", *Global Environmental Change*, 23, pp: 1615-1626.
- [24]. Buckle, P. (2001). "Community based management: A new approach to managing disasters; Proceedings of ESA Conference", *Visions and Divisions, Helsinki*, August 28-September 1.
- [25]. Cheng, J.; & Tao, J. (2010). "Fuzzy Comprehensive Evaluation of Drought Vulnerability Based on the Analytic Hierarchy Process", *Agriculture and Agricultural Science Procedia*, Vol. 1, pp: 126- 135.
- [26]. Hassana, A.G.; Fullenb, M.A.; & Oloke, D. (2019). "Problems of drought and its management in Yobe State, Nigeria", *Weather and Climate Extremes*, <https://doi.org/10.1016/j.wace>.
- [27]. Naveen, P.; & Cynthia Bantilan, K. (2014). "Vulnerability and policy relevance to drought in the semi-arid tropics of Asia - A retrospective analysis", *Weather and Climate Extremes*, 3, PP: 54-61.
- [28]. Shiru, M.S.; Shahid, S.; Alias, N.; & Chung, E.S. (2018) "Trend analysis of droughts during crop growing seasons of Nigeria", *Sustainability* 10 (3), 871. www.mdpi.com/journal/sustainability.
- [29]. Tánago, I.G.; Urquijo, J.; Blauhut, V.; Villarroya, F.; & De Stefano, L. (2016). "Learning from experience: a systematic review of assessments of vulnerability to drought", *Nat. Hazards*, 8, pp: 951-973.
- [30]. Tatli, H.; & Turkes, M., (2011). "Empirical Orthogonal Function Analysis of the Palmer Drought Indices", *Agricultural and Forest Meteorology*, Vol. 151, No. 7, pp: 981- 991.

-
- [31]. Vignola, R.; Koellner, T.; Scholz, R.W.; & McDaniels, T.L. (2010). "Decision-making by farmers regarding ecosystem services: factors affecting soil conservation efforts in Costa Rica", *Land Use Policy*, 27(4), pp: 1132-1142.
- [32]. Yuzhe, W.; Xiaofeng, Sa.; Liangshun, S.; & Charles, L. (2020). "Optimizing the governance model of urban villages based on integration of inclusiveness and urban service boundary (USB): A Chinese case study", *The International Journal of Urban Policy and Planning*, *Journal Cities*, Volume 96, www.elsevier.com/locate/cities.
- [33]. Tafesse, M. (2020) "The state of local adaptive capacity to climate change in droughtprone districts of rural Sidama, southern Ethiopia", *journal Climate Risk Management*, 27, pp: 1-12.